

УДК 336.256
ББК 65.26

Кривицька О.Р.

СУТНІСТЬ ПРИБУТКУ ЯК ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ: ЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПІДХІД І СУЧАСНЕ БАЧЕННЯ

Національний університет “Острозька академія”,
Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України,
кафедра фінансів,
35800, Рівненська обл.,
м. Острог, вул. Семінарська, 2,
тел.: 0679157712,
e-mail: kryvytska.O@gmail.com

Анотація. У статті систематизовано підходи вітчизняних і зарубіжних учених щодо визначення сутності прибутку. Запропоновано власне бачення його ролі в ринкових умовах господарювання.

Ключові слова: ринкова економіка, підприємство, прибуток, інтерес.

Annotation. Approaches of domestic and foreign scientists to definition of profit have been systematized in the article. The author’s view on significance of profit under market conditions has been offered.

Key words: market economy, enterprise, profit, interest.

Вступ. Становлення та розвиток ринкової економіки вимагають теоретичного переосмислення економічних явищ, процесів і результатів. Значною мірою адаптація підприємств до змін зовнішнього та внутрішнього середовища визначається фінансовими результатами їх функціонування, зокрема, формуванням прибутку.

Запровадження в Україні у 2000 році Національних стандартів бухгалтерського обліку актуалізувало не лише вияснення політичних і фінансово-правових засад, законмірностей та чинників процесу формування прибутку підприємств у ринкових умовах, а й дало новий поштовх до переосмислення сутності прибутку, що, у свою чергу, і окреслило обрану проблематику дослідження. Такі проблематики, як формування прибутку, забезпечення певного рівня рентабельності та прибутковості підприємств, пошук резервів їх підвищення, цікавили досить велике коло як вітчизняних науковців, так і представників зарубіжних наукових шкіл. Зауважимо, що гострою серед представників різних наукових шкіл була полеміка щодо з’ясування сутності прибутку. Дефініції сутності прибутку в зарубіжних теоріях досліджували Т. Мен, А. Сміт, Дж. Ст. Мілль, Д. Рікардо, Ж. Б. Сей, Дж. Міль, В. Рошер, Ф. Бастія, А. Маршалл, Н. Сеніор, А. Самуельсон, Дж. Бейтс. Кларк та ін.

У період становлення ринкової економіки в Україні, дослідження цього питання спостерігаємо в працях І. М. Бойчик, М. Г. Грешака, І. В. Зятковського, В. М. Опаріна, А. М. Поддєрьогіна, С. Ф. Покропивного, О. С. Федоніна та ін.

Постановка завдання. Варто відмітити, що нині прибуток – важлива категорія ринкової економіки, яка навколо себе акумулює низку різних і таких, що не мають єдиного твердження, підходів щодо його визначення. Це, своєю чергою, породжує дискусійність у трактуванні сутності прибутку. Метою цього дослідження є систематизація поглядів щодо сутності прибутку як економічної категорії та обґрунтування його призначення в сучасних умовах господарювання.

Результати. Еволюція економічної думки засвідчує, що становлення економічної системи відбувалося поступово, у міру розвитку як економічної теорії, так і самої економіки. Поступовим і різноплановим було й визначення сутності прибутку. У табл. 1 наведено дефініції сутності прибутку в зарубіжних теоріях.

Дефініції сутності прибутку в зарубіжних теоріях

Наукова школа	Період існування	Представник	Назва теорії	Визначення	Недоліки
Меркантилізм.	XV–XVII	Т. Мен	Теорія меркантилістів	Виникає у сфері обігу. Це – різниця між цінами купівлі та продажу	- зовнішнє поверхове сприйняття дійсності; - прибуток впливає з торгових здібностей; - його джерелом є зовнішня торгівля
Фізіократи	XVIII			Це – чистий продукт як надлишок над витратами виробництва	- вважали, що прибуток створюється лише в землеробстві
Класична політекономія	XVIII–XIX	А. Сміт		- та частина нової (доданої) вартості з продукту праці найманих робітників, яка, після сплати їм заробітної плати, залишається на користь підприємця; - це породження не лише праці, а й капіталу	- прибуток ототожнювався з привласненням чужої, неоплаченої праці; - розглядав прибуток як дохід, що служить винагородою капіталісту за послуги лише капіталу (засобів виробництва)
		Дж. Ст. Мілль		- основою вирішення питання про походження прибутку є історичний або юридичний факт володіння землею чи капіталом	- отримання прибутку можливе не лише на основі наявності факту володіння
		Д. Рікардо		Розглядав прибуток як вирахування з продукту праці робітника	Вважав, що заробітна плата й прибуток перебувають у зворотному відношенні (прибуток буде високим або низьким відповідно до того, низька чи висока заробітна плата)
Прагматична політекономія	XIX	Ж. Б. Сей	Теорія трьох чинників виробництва	Це – винагорода власника такого ресурсу, як капітал (засоби виробництва)	Продуктивність праці є незалежною від продуктивності капіталу, яку капіталіст привласнює у формі прибутку
	XIX	Дж. Міль, В. Рошер, Ф. Бастіа А. Маршалл	Теорія трудового доходу	Це – винагорода за працю капіталістів Це – “підприємницька зарплата” Це – плата за нагляд, управління	Вважали, що прибуток як трудовий дохід підприємців є лише іншою назвою заробітної плати
	XIX	Н. Сеніор, А. Самуельсон	Теорія утримання (психологічна теорія прибутку)	Прибуток є винагородою підприємцю за його “утримання”, “чекання”, “ризик”	Джерелом прибутку є новаторство, ризик, прозорливість, інтуїція
	XIX	Дж. Бейтс. Кларк	Теорія граничної продуктивності	Це – різниця між сукупною заробітною платою і новоствореною вартістю	Твердження про наявність специфічної продуктивності капіталу, про встановлення величини заробітної плати залежно від вартості граничного продукту працівника
Марксистська політекономія	XIX – XX	К. Маркс	Теорія К. Маркса	Це – перетворена форма додаткової вартості	Стверджував, що прибуток – це категорія лише виробництва, а не сфери обігу

Якщо характеризувати роль прибутку в ринковій економіці, то, як свідчать економічні дослідження, вона є неоднозначною (табл. 2).

Таблиця 2

Сучасні підходи щодо трактування сутності та економічної природи прибутку

Автор	Трактування
Західна політекономія	
Ф. Найт	Винагорода за вмилу оцінку ризиків і невизначеності
Й. Шумпетер	Винагорода за новаторство
Е. Чемберлін, Дж. Робінсон	Наслідок монопольної влади, що виникає в результаті обмеження конкуренції
П. Самуельсон	Дохід від чинників виробництва й винагорода за підприємницьку діяльність і введення технічних удосконалень
Р. Харрод	Це те, що люди заробляють службою, особистою старанністю, інтелектуальною діяльністю, мужністю
Е. Сайке	Це – дохід підприємця, який повністю відповідає його праці, тій послугі, яку він надає суспільству, керуючи підприємством
Д. Гелбрейт	Рушійним мотивом виробництва стає не прибуток сам по собі, а задоволення потреб. Прибуток як економічна категорія зникає
Політекономія соціалізму	
Атлас М. С.	Уперше визначила прибуток як перетворену форму доданої вартості
Черненко М.С., Коров'яковський Д.З., Логвиненко В.К., Погорелов М.С., Ступницький І.С., Палкін Ю.І.	Категорія прибутку в соціалістичному суспільстві зберегла лише стару зовнішню форму (перетворена форма доданої вартості). Проте вона має інший соціально-економічний зміст – виражає соціалістичні виробничі відносини й виступає важливим економічним важелем стимулювання виробництва з метою підвищення його ефективності
Рум'янцев А.М., Козлов Г.А., Мілейковський А.Г. та ін.	Прибуток є перетвореною формою доданої вартості, оскільки остання формується за рахунок не лише змінного, а й усього авансованого капіталу. Не можна точно визначити, яка частина авансованого капіталу сама зростає і приносить капіталістові додатковий дохід, а яка всього-на-всього переноситься конкретною працею найманого робітника на вартість новоствореного продукту
Радаєв В.В., Азарова М.М. та ін.	Прибуток не є кінцевою метою діяльності соціалістичного підприємства. Прибуток виступає як важлива характеристика ефективності діяльності й основне джерело задоволення зростаючих усенародних, колективних та індивідуальних потреб. Прибуток не залишається на підприємстві повністю, його частина спрямовується на дохід соціалістичної держави
Ринкова економіка	
Поддєрьогін А.М.	Прибуток є важливим показником ефективності виробничо-господарської діяльності, а також джерелом формування централізованих і децентралізованих фінансових ресурсів
Опарін В.М.	Прибуток є формою фінансових ресурсів, прирощених (зароблених) підприємством у результаті його господарської діяльності. Він спрямовується, насамперед, на розвиток виробництва.
Голуб В.М.	Головний фінансовий важіль організації госпрозрахункових відносин. Він характеризує абсолютну доходність діяльності суб'єкта господарювання
Хавтур О.В.	Це – виражений у грошовій формі чистий дохід корпорації на інвестований капітал, що характеризує винагороду за ризик здійснюваної діяльності й визначається як різниця між доходами та витратами
Бойчик І.М.	Це – частина чистого доходу, що залишається підприємству після відшкодування всіх витрат, пов'язаних з виробництвом, реалізацією продукції та іншими видами діяльності

Поняття прибутку в економічній системі існує у взаємозв'язку з наявністю товарно-грошових відносин, появою і розвитком інституту власності, особливо приватної. Проте прибуток не варто розглядати лише як мотиваційну силу для організації діяльності, а доцільно досліджувати як проміжну, перехідну або навіть об'єднуючу ланку між такими категоріями, як інтерес і діяльність. Саме наявність певного економічного інтересу, на нашу думку, і є мотивацією до здійснення діяльності. А прибуток як один із видів отриманого фінансового результату в ході організації діяльності виступає безпосередньо джерелом забезпечення інтересів різних суб'єктів господарювання в умовах ринкової економіки.

Підтвердженням цього можна вважати розроблену А. Сеном концепцію розширення вибору. Учений запропонував оцінювати добробут за можливостями вести той спосіб життя, який більшість людей вважає гідним, а не за рівнем валового внутрішнього продукту на душу населення. Прибуток повинен трактуватися не як кінцева мета діяльності людини, а як засіб розширення вибору для кожної людини у сферах охорони здоров'я, освіти, економічної і соціальної діяльності [3, с.169].

Тобто сутність прибутку можна й треба розглядати як джерело задоволення інтересів, оскільки саме інтереси – це усвідомлені потреби окремих людей, соціальних верств, груп і класів, що є формою відносин економічної власності й, у свою чергу, знаходять вияв у поставлених цілях, конкретних завданнях і діях щодо їх досягнення [7, с.61]. У цьому випадку прибуток можна розглядати як позитивний фінансовий результат, досягнення якого дасть змогу забезпечити бажаний інтерес, тобто принесе певну користь.

Розглядаючи прибуток як джерело задоволення інтересів, можна аргументувати, що сутність прибутку доцільно визначати, виходячи з видів можливих інтересів. Хто і в якому прибутку зацікавлений, також визначається тим, який інтерес у того чи іншого суб'єкта ринкових відносин.

Пропонуємо систематизувати всі інтереси в п'ять основних груп, для яких і визначається по-різному функціональне призначення прибутку.

1. Інтереси держави. На загальнодержавному рівні прибуткове підприємство є інструментом забезпечення фіскальної функції, тобто отриманий прибуток на підприємстві – гарантія стабільного та своєчасного надходження коштів до бюджету.

2. Суспільні інтереси. Прибуткове підприємство може надавати благодійні внески, спонсорську підтримку, займатися меценатством.

3. Інтереси суб'єкта господарювання. Прибуток можна розглядати як чинник формування суспільної оцінки, джерело капіталізації, основний фінансовий ресурс організації інвестиційної діяльності та забезпечення фінансової автономії підприємства. Саме прибуткове підприємство забезпечує високий рівень гудвілу (іміджу) підприємства на ринку. Рейтингове підприємство формує також і високий рівень інвестиційної привабливості.

Капіталізація прибутку дає можливість нарощення виробничої потужності підприємства. З іншого боку, саме наявність прибутку на підприємстві й постійна його максимізація є гарантією та запорукою високого конкурентного становища й забезпечує можливість впливу на інших контрагентів.

4. Економічні інтереси співвласників (засновників, акціонерів). Отриманий прибуток за результатами діяльності підприємства є головним джерелом забезпечення достатку власників капіталу. Тут варто розглядати декілька підходів. По-перше, прибуткова діяльність підприємства – гарантія своєчасної та повної виплати заробітної плати. По-друге, зростання прибутковості підприємства є для його власників гарантією подальшого ефективного розвитку через можливість підвищення продуктивності праці за рахунок купівлі за власні кошти новітніх технологій. По-третє, для акціонерів прибуток є єдиним та основним джерелом формування додаткового доходу у вигляді дивідендів. По-четверте, постійно зростаючий рівень прибутковості підприємства приводить до

зростання його ринкової вартості, що, у свою чергу, відображається в збільшенні ринкової вартості акцій.

5. Економічні інтереси трудового колективу. Отримання та максимізація прибутку на підприємстві для кожного працівника є джерелом фінансування додаткового доходу у вигляді матеріального заохочення поряд із гарантією своєчасності та повноти виплати основного доходу – заробітної плати. Крім гонитви за нарощенням виробничої потужності, збільшенням виробничої програми, прибуток є джерелом фінансування соціального розвитку підприємства. Його можна назвати соціальним гарантом.

Розглядаючи прибуток і як вид фінансового результату діяльності, і як джерело задоволення інтересів різних суб'єктів ринкових відносин, необхідно відзначити, що наявність або відсутність його може мати як позитивний, так і негативний прояв. Так, відсутність прибутку на підприємстві може бути штучно створеною в разі наявності зацікавленої сторони стати власником інвестиційно-привабливого господарюючого суб'єкта. Якщо підприємство прибуткове, із зростаючою з року в рік сумою отриманого прибутку, то його ринкова вартість, звичайно, буде високою та постійно зростаючою, порівняно з вартістю збиткового підприємства. Це може бути не вигідним для бажаючих придбати прибутковий об'єкт, оскільки більші капіталовкладення призводять до збільшення строку їх окупності, цим самим досягнення мети купівлі – задоволення достатку на бажаному рівні нових власників може бути відстрочене інколи навіть на невизначену перспективу.

Висновки. Прибуток у ринковій системі господарювання відіграє позитивну роль, виступаючи як головний мотив господарської діяльності. Але за певних суспільних умов та обставин позитивні моменти можуть нівелюватися і на перший план висуватимуться негативні риси цієї категорії. Це відбувається, наприклад, тоді, коли з джерела розширеного відтворення на підприємстві прибуток перетворюється лише в джерело збагачення окремих осіб. Або ж у тому випадку, коли він отримується не за рахунок зростання обсягів виробництва й підвищення ефективності, а за рахунок невиправданого зростання цін, використовуючи монопольне становище чи механізми тіньової діяльності підприємства.

1. Бойчик І. М. Економіка підприємства : [навчальний посібник] / І. М. Бойчик. – К. : Атіка, 2004. – 480 с.
2. Длугопольський О. Розвиток людського капіталу як невід'ємний атрибут функціонування економіки в XXI столітті / О. Длугопольський // Світ фінансів. – 2007. – № 1 (10). – С. 168–175.
3. Економіка підприємства : підручник / [Петрович Й. М., Кіт А. Ф., Захарчин Г. М. та ін.] ; за заг. ред. Й. М. Петровича. – [2-ге вид., випр.]. – Л. : Магнолія плюс, Видавець СПД ФО В. М. Піча, 2006. – 580 с.
4. Мочерний С. В. Політична економія : [навчальний посібник] / С. В. Мочерний. Я. С. Мочерна. – 2-ге вид., випр. і доповн. – К. : Знання, 2007. – 684 с.
5. Онисько С. М. Фінанси підприємств : [підруч. для студ. вищ. закл. освіти] / С. М. Онисько, П. М. Марич. – 2-ге вид., випр. і доповн. – Л. : Магнолія плюс, 2006. – 367 с.
6. Основи економічної теорії: політеконом. аспект : підручник / [відп. ред. Г. Н. Климко]. – 4-те вид., переробл. і доповн. – К. : Знання-Прес, 2002. – 456 с.
7. Фінансовий менеджмент : [навчальний посібник / за ред. Г. Г. Кірейцева]. – К. : ЦУЛ, 2002. – 496 с.
8. Sen A. Development as Capability Expansion / A. Sen // Journal of Development and Planning. – 1989. – № 19.

Рецензенти:

Левицька С.О. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри математичного моделювання та інформаційних технологій в економіці Національного університету “Острозька академія”;

Топішко І.І. – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри економічної теорії Національного університету “Острозька академія”.